

2. Forskningsöversikt

2.1. Inledning

I detta kapitel ger jag en redogörelse för tidigare forskning som är av betydelse för min undersökning. En allmän översikt av förändringar i svenskan under 1900-talet ges av Eva Mårtensson (1988). Mårtenssons litteraturgenomgång bildar en allmän bakgrund för studien liksom för ORDAT-projektet i sin helhet. I det här sammanhanget är det självfallet främst de avsnitt som gäller lexikal utveckling i allmänhet och inom olika fackspråk som är intressanta (se Mårtensson 1988:107–143, 161–171).

Inledningsvis ges en skissartad bild av fackspråksforskningens utveckling generellt och av tidigare forskning om svenskt fackspråk, såväl juridiskt som annat (se t.ex. Landqvist 2000:28ff. med angiven litteratur för en mera utförlig översikt). Därefter läggs fokus på forskningen inom tre områden.

För det första behandlas studier som ägnas svenska juridiska termer eller rättare sagt ord och fraser med anknytning till juridiska kontexter (jfr avsnitt 1.2 ovan). För det andra uppmärksammas undersökningar som ägnas de allmänspråkliga ordböcker med tillhörande databaser som bildar utgångspunkt för det ena delmaterialet i min undersökning: *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB) och *Om svar anhålles* (OSA) samt *Nationalencyklopedins ordbok* (NEO) och *Svensk ordbok* (f.d. NEO) utgiven av Svenska Akademien (SO). För det tredje behandlar jag relevant forskning om rättsutvecklingen i Sverige under perioden 1800–2000 samt lexikografisk och terminologisk forskning. I detta sammanhang uppmärksammas även den ständigt pågående diskussionen om det svenska juridiska fackspråkets tillstånd och utveckling.

2.2. Forskning om fackspråk

Fackspråksforskningen har och har haft olika inriktningar, och därför har begreppet 'fackspråk' definierats på olika sätt. Fackspråket sätts i

kontrast till allmänspråket, men diskussionen om vad som kännetecknar de båda storheterna är utan ände (se t.ex. Fluck 1996:11, 192–201; Sandrini 1996:3–10). I äldre fackspråksforskning får ofta förekomsten av termer och ett speciellt ordförråd skilja ut fackspråket från allmänspråket (se t.ex. Sandrini 1996:3, 15). Senare har textperspektivet betonats, och i dag vill många forskare definiera begreppet utifrån ett kommunikativt perspektiv; 'fackspråk' uppträder alltså i kommunikationssituationer med vissa särdrag och vilka resulterar i talade eller skrivna facktexter (se t.ex. Fluck 1996:192ff.; Sandrini 1996:3f.). En tydlig illustration av den delvis förändrade intresseinriktningen bland fackspråksforskare ger titeln på den inflytelserike (öst)tyske forskaren Lothar Hoffmanns arbete *Vom Fachwort zum Fachtext* (1988).

Det finns alltså inte något enda kriterium, accepterat av samtliga fackspråksforskare, för att definiera begrepp som 'fackspråk' och 'facktext'. Däremot råder det en stor enighet om att olika ämnesområden har sina lexikala särdrag, vilket Fluck formulerar på följande sätt:

Die Besonderheit der Fachsprachen hingegen – auch darüber herrscht weitgehende Einigkeit – liegt einmal in ihrem speziellen, auf die Bedürfnisse des jeweiligen Faches abgestimmten Wortschatz, dessen Übergänge zur Gemeinsprache fließend sind und der auch gemeinsprachliche und allgemeinverständliche Wörter enthält. (Fluck 1996:12)

Min undersökning av ett svenskt juridiskt ordförråd ansluter sig följaktligen till en väl förankrad tradition inom fackspråksforskningen.¹

2.3. Forskning om juridiskt fackspråk

En översikt av forskning om främst svenskt, engelskt och tyskt juridiskt fackspråk återfinns i Landqvist (2000:36–44 med angiven litteratur). Intresset bland fackspråksforskare för lexikala särdrag kommer bland annat till uttryck i många artiklar i samlingsverket *Fachsprachen. Ein internationales Handbuch zur Fachsprachenforschung und Terminologiewissenschaft* (1998, 1999). I fråga om juridiskt fackspråk ur ett lexikalt perspektiv är särskilt artiklarna av Jeand'Heur (1998), Lothar Hoffmann (1998) och Ludger Hoffmann (1998) intressanta.

Det bör understrykas att begreppet 'juridiskt fackspråk' inte är entydigt och väl avgränsat. Ett visst juridiskt fackspråk, t.ex. svenska eller

¹ En översikt av olika inriktningar inom fackspråksforskning med diakrona perspektiv ges i Gunnarsson (1994).

tyska, kan användas i olika kontexter och former. Exempelvis kan språket i fråga användas i skriftlig eller muntlig form, det kan uppträda i olika kontexter (domstolar, lagstiftningsprocessen och i resultatet av denna, förvaltning, rättsvetenskapliga texter osv.) och det kan ha olika funktioner (meddela rättsregler, tolka rättsregler, förklara rättsregler osv.; se vidare t.ex. Landqvist 2000:31–36). Ett juridiskt fackspråk kan vara knutet till en nation, t.ex. tyska i Förbundsrepubliken Tyskland, men ett och samma språk kan användas i flera olika stater, t.ex. tyska i Tyskland, Österrike och Schweiz (se Sandrini 1996:11–21).

2.4. Forskning om svenskt fackspråk

Vad gäller forskning om svenskt fackspråk generellt kan ett antal arbeten särskilt nämnas. Med en inskränkning till forskning som ungefärligen behandlar samma tidsperiod som ORDAT-projektet är flertalet av dessa skrivna av forskare med anknytning till de två centrala miljöerna för sådan forskning, nämligen Vasa universitet och Uppsala universitet.

Inom projektet *Svenskt fackspråk* vid Vasa universitet studeras sex olika ämnesområden, varvid också juridik och lexikala särdrag uppmärksammas (se Laurén 1993; Nordman 1992). Reidinger (1997) ägnar sin doktorsavhandling åt genteknologiska termer, där tendenser beträffande lånord och (inhemsk) ordbildning i svenska, danska och tyska står i centrum. Svenskt filosofiskt fackspråk, inklusive inhemsk ordbildning, undersöks av Merja Koskela (2000), medan Nina Pilke (2000) studerar dynamiska fackbegrepp i några terminologiska ordlistor och en juridisk ordbok. I samtliga fall är det fråga om material från 1900-talets andra halva.

Inom projektet *Fackspråkens framväxt: terminologi och ordförråd från tre sekler* vid Uppsala universitet undersöks terminologier inom tre ämnesområden: ekonomi, teknik och medicin från 1730-talet och framåt (se t.ex. Gunnarsson & Skolander 1991). Projektet anknyter bland annat till den analysmodell som Britt-Louise Gunnarsson har utarbetat för ett tidigare projekt, *Facktexter under 1900-talet* (se Gunnarsson 1989; Gunnarsson & Skolander 1991:15ff.). Resultat från projektet presenteras i Gunnarsson (1991, 2001) och Näslund (1997, 1999, 2000a, 2000b). Användningen av medicinska fackord i samtal mellan läkare och patient-samtal är ämnet för flera studier av Ulla Melander Marttala (1998, 2000).

Forskning om svenskt fackspråk bedrivs självfallet också i andra

forskningsmiljöer än de två nämnda. Här skall tre exempel på undersökningar av äldre tidsperioder än den som är aktuell för ORDAT-projektet uppmärksammas. I Anna Nordlings avhandling om lexikalisk förnyelse i Peder Månssons skrifter på svenska (1508–1522) diskuteras bland annat fackspråklighetshalten hos nybildningar inom ett antal olika ämnesområden (se Nordling 2001, kapitel 7). Ämnet för Stig Nilssons avhandling är begrepp och deras uttryck inom matematik, naturvetenskap och teknik på 1600-talet, medan Lena Rogström studerar utvecklingen av ett svenskt fackspråk inom jordbruket på 1700-talet (se Nilsson 1974; Rogström 1998).

Slutligen skall forskning inom ORDAT-projektet uppmärksammas. Inom projektet har studier gjorts av termtillväxten inom olika ämnesområden generellt (Lange 2001) och av den lexikala utvecklingen inom ett antal ämnesområden: boktryckarkonst, grammatik, schack, fotboll, ridkonst och kokkonst (se Stålhammar 2001, Andréasson 2001, Randveer 2001, Andersson 2001, Mankner 2002 och Mighetto 2002).

2.5. Forskning om svenskt juridiskt fackspråk

Som framgår av avsnitt 2.2 ovan har terminologi och andra lexikala aspekter inom olika ämnesområdets språkbruk studerats flitigt. Detta gäller också äldre tiders svenska lagspråk (se t.ex. Wendt 1997:21–26 för en översikt). Däremot har lexikala förhållanden i svenskt juridiskt fackspråk från de två senaste århundradena studerats väsentligt mindre.

I sin undersökning av svenskt lagspråk efter 1734 genomför dock Gertrud Pettersson studier av plus- och minusord (ord som är vanligare respektive ovanligare i lagspråket än i allmänspråket), av ord som kommer till och som försvinner under den undersökta perioden samt av konkreta och abstrakta ord i det undersökta materialet (se Pettersson 1992: 148–157). Christer Laurén redovisar i sin och Marianne Nordmans studie av sex svenska teknolekter, varav juridikens teknolekt utgör en, delundersökningar av termers förekomst och ursprung i facktexter, medan Nordman behandlar ordfrekvenser, ordbildning och ordval i teknolekterna (se Laurén 1993:93–120 resp. Nordman 1992:44–167). Nina Pilke (2000) studerar dynamiska begrepp i några fackordlistor, och en av dem är en juridisk ordlista (Bergström et al. 1992).

Ordval och ordformer spelar en mindre roll i Britt-Louise Gunnarssons avhandling om lagtexters begriplighet utifrån Medbestämmandelagen (se Gunnarsson 1982:133). I Landqvist (1996) undersöks bland annat termer i den svenska och finländska skuldsaneringslagstiftningen,

medan lexikala aspekter inte har någon central roll i Landqvist (2000) (se Landqvist 1996:105–111 resp. 2000:181–189).

Mattila (2000) behandlar latinska (ettords)termer och fraser i svenskspråkiga och finskspråkiga finländska juridiska arbeten från senare halvan av 1900-talet. Inom projektet *Oikeuslingvistiikka* ('Rättslingvistik') vid Lapplands universitet i Rovaniemi, Finland, undersöks juridiskt fackspråk (inklusive svenska) ur ett komparativt perspektiv, och i detta arbete är lexikala aspekter centrala (se t.ex. Mattila 2001 för en presentation). Projektet har bland annat resulterat i en innehållsrik monografi med titeln *Vertaileva oikeuslingvistiikka* ('Jämförande rättslingvistik'), där också översikter av juridiskt fackspråk i de nordiska länderna ges (Mattila 2002a). Albena Baltschewa-Stateva (2000) presenterar ett projekt om det tyska inflytandet på det juridiska tänkandet i Sverige och på det juridiska fackspråket, som detta används i lagar och andra texter från medeltiden och framåt.

Med undantag för Petterssons studie och Baltschewa-Statevas planerade projekt fokuserar samtliga här redovisade studier juridiskt fackspråk i texter som är tillkomna från 1950-talet och senare. Det är endast Gertrud Pettersson som arbetar med texter från 1800-talet och första halvan av 1900-talet, men lexikala aspekter får ett mycket begränsat utrymme i hennes studie av svenskt lagspråk efter 1734.

Inte bara språkvetare utan också jurister har anledning att intressera sig för termer och andra språkliga fenomen i juridiska texter (se t.ex. Strömholm 1988, kapitel 3 och 4). Inte minst är dessa frågor aktuella i samband med studier av rättskällor och influenser från olika rättstraditioner på den inhemska rätten, i det här fallet svensk rätt. Bland studier som gäller svenska rättskällor kan nämnas översiktsarbeten som Inger (1988) och Modéer (1993). Även specialarbeten som exempelvis Sundells studie av tysk påverkan på svensk civilrättsdoktrin under det sena 1800-talet och tiden fram till första världskriget bör uppmärksammas (Sundell 1987). I synnerhet Björnes planerade fyrbandsstudie över den nordiska rättsvetenskapens historia från 1500-talet till 1950 är av intresse (se Björne 1995:2f.). I detta sammanhang är det att beklaga att i skrivande stund har blott de tre band som täcker utvecklingen fram till 1910 utkommit (Björne 1995, 1998, 2002). Mattila (2002a) erbjuder ett samlat perspektiv på rättens innehåll och språk i Norden, men detta arbete ger även en gedigen genomgång av rättskulturer och rättsspråk (latin, engelska, franska, tyska osv.) ur såväl ett diakront som ett synkront perspektiv.

Av ovanstående följer att diakrona studier av svenskt juridiskt ordförråd efter 1800 är mycket sällsynta. Följaktligen kan min under-

sökning bidra till att täcka en lucka i vår kunskap om utvecklingen fram till dagens juridiska fackspråk. Undersökningen är förvisso språkvetenskaplig men genom sitt ämne har den även anknytning till rättslingvistisk forskning (se Mattila 2002a:9–30 med anförd litteratur om begreppet 'rättslingvistik').¹

2.6. Synpunkter på svenskt juridiskt fackspråk

Juridiska termer samt andra ord och fraser, som är mer eller mindre speciella för det juridiska fackspråket, uppmärksammas således i både språkvetenskaplig och rättsvetenskaplig forskning. De uppmärksammas också i de anvisningar som språkvårdande institutioner utfärdar för författningar och myndighetstexter, alltsedan handledningen *Språket i lagar och andra författningar* publicerades 1967 (se t.ex. Landqvist 2000: 46–50 för en översikt).

Rekommendationerna tar fasta på olika språkliga nivåer, från de ortografiska och morfologiska till texter som helheter. En vanlig rekommendation är att svenska ord och uttryck bör användas framför utländska.² Sådana rekommendationer ges också i äldre handledningar, och de kan illustreras med en kungörelse som Kunglig Majestät utfärdade 1810. Enligt denna skulle

samtliga hov- och överrätter, kollegier etc. ”uti alla kungörelser, domar, handlingar och skrifter, särdeles dem, som till menigheten utgifvas, nyttja en ren och tydelig svenska, samt, så widt möjligt är, undwika främmande ord och talesätt”. (Modéer 1993:136)

Även i den samtida debatten bland jurister görs uttalanden om språket i juridiska facktexter. Liksom i rekommendationer från språkvårdande institutioner förekommer ofta kritik mot utländska influenser. Här skall två exempel ges.

Det första är hämtat ur ett brev från 1883 som är skrivet av Otto Stael von Holstein, president i Göta Hovrätt, till Wilhelm Uppström, expert inom Nya lagberedningen. Stael von Holstein konstaterar att Uppströms

¹ Mattila (2002a:11f.) inför den finska termen *oikeuslingvistiikka*, närmast efter mönster av franskans *linguistique juridique* alternativt *jurilinguistique*, men också efter tyskans *Rechtslinguistik*. På engelska kan *legal linguistics* användas. Som svensk motsvarighet till *oikeuslingvistiikka* har jag valt att använda termen *rättslingvistik*.

² En översikt av svensk språkpurism ur ett historiskt perspektiv ges i Edlund & Hene (1992:126–134) och Brunstad (2001:183–247).

undersökningar är viktiga i samband med reformeringen av den svenska processrätten på 1880-talet. Men han är inte nöjd med formen på Uppströms arbete och språket i detta:

Men jag måste nu också upprepa vad jag haver med en väns uppriktighet tagit mig friheten att säga Dig i avseende åt formen och språket: Det är *för mycket tyskt*, för många främmande och nybakade ord [...]. (citerat efter Sundell 1987:17, kursiv stil i originalet)

Mitt andra exempel är hämtat ur *Svensk Juristtidning* från 2001. Där skriver juristen Lars Edlund om *boilerplate clauses*. Med *boilerplate clauses* (ordagrant *ångpanneplåtsklausuler*) avses standardklausuler som mestadels återfinns i slutet av anglo-amerikanska avtal och som behandlar vissa generella frågor, som inte är knutna till det specifika avtalet (jfr Tiersma 1999:59). Edlund diskuterar främst sådana klausulers relevans och betydelse i svenska avtal, men han konstaterar också att deras språkliga form kan kritiseras:

En språklig anmärkning i sammanhanget är att klausulerna ofta är skrivna på krånglig och otymplig svenska, sannolikt för att de är mer eller mindre ordagrant översatta från engelskan. (Edlund 2001:173)

Den ständigt pågående diskussionen om det juridiska fackspråkets tillstånd och utveckling kan tolkas som att undersökning av ett svenskt juridiskt ordförråd inte bara är av intresse för språkvetare utan också för fackmännen inom området. Inte minst är det intressant att söka klarlägga om den återkommande kritiken mot utländska influenser har fog för sig eller inte.

2.7. Lexikografi, terminologi, ordböcker och databaser

Det är självfallet viktigt att jag relaterar mina resultat till relevanta lexikografiska/lexikologiska och terminologiska/terminografiska frågeställningar samt till den diskussion som förs om de båda allmänspråkliga ordböcker som är det viktigaste materialet för min undersökning liksom för ORDAT-projektet i sin helhet (jfr Malmgren 2000:21–24).¹ I detta avsnitt uppmärksammas därför ett urval av den rika lexikografiska och terminologiska litteraturen samt olika studier som ägnas *Svenska Akademiens ordbok* och *Nationalencyklopedins ordbok*.

¹ Se t.ex. Svensén (1987:1f.) om begreppen 'lexikografi' gentemot 'lexikologi' och Svensén (1998) om 'terminologi' gentemot 'terminografi'.

En allmän översikt av lexikografi ges i Svensén (1987), medan ett antal ordböcker från 1600-talet och framåt, såväl monolingvala som bilingvala, analyseras och beskrivs inom ramen för projektet *Lexikografisk tradition i Sverige* (se Johansson 1997, Rogström 1998 och Hannesdóttir 1998). Aspekter på allmänspråk och fackspråk behandlas särskilt av Lena Rogström (1998, kapitel 11). En allmän diskussion om facklexikografi förs av exempelvis Bergenholtz & Tarp (1994a), Bergenholtz (1996) och i de olika artiklarna i Schaefer & Bergenholtz (1994). Juridiska ordböcker uppmärksammas i Bergenholtz & Tarp (1994a:61–64).

Terminologi som vetenskapsgren är ämnet för Laurén, Myking & Picht (1997), medan ämnet för Sandrini (1996) är terminologiskt arbete beträffande juridiskt fackspråk, och då främst ur ett översättningsperspektiv. Relationen mellan terminologi/terminografi och (fack)lexikografi behandlas av t.ex. Laurén, Myking & Picht (1997, kapitel 7), Svensén (1998) och Toft (1998).

Den ännu inte avslutade *Svenska Akademiens ordbok* (SAOB) har ägnats många specialstudier (jfr Lundbladh 1992:91). I detta sammanhang kan särskilt nämnas Hast (1983, 1993), Jonsson (1983, 2002), Lundbladh (1994, 1995, 1996, 2000), Svensson (1992) samt Ruthström (1975). Bo Ruthström studerar hur väl SAOB täcker s.k. *lagstermer* i ett antal lagar utfärdade 1960–1970, men detta är den enda undersökning som jag har lyckats finna där aspekter på ett juridiskt ordförråd undersöks utifrån just SAOB. Olika perspektiv på SAOB och den elektroniska versionen av ordboken, *Om svar anhålles* (OSA), behandlas i de uppsatser som ingår i Allén et al. (1996) och Cederholm et al. (2000). Ett antal artiklar med anknytning till SAOB alternativt OSA återfinns också i de festskrifter som har ägnats ordbokscheferna Sven Ekbo, Hans Jonsson och Lars Svensson (*Kring en ordbok* 1975, Svensson, Hansson & Ruthström 1993 resp. Mattisson et al. 2002).

Den för närvarande största svenska definitionsordboken, *Nationalencyklopedins ordbok* (NEO), recenseras av Cantell & Martola (1996), Martola (1996) respektive Oskarsson (1996), medan Malmgren (1995, 1999) diskuterar ordbokens uppläggning respektive möjligheterna att utveckla den i form av CD-rom.

Min undersökning har sin förankring i en lexikografisk forsknings-tradition utan att jag för den skull tar avstånd från en terminologisk tradition. Det bör understrykas att jag – liksom bland andra Bertha Toft (1998) och Svensén (1998) – inte ser någon anledning till en oundviklig konflikt mellan (fack)lexikografi och terminologi.

Med begreppet 'lexikografi' avser jag "en verksamhet som går ut på att observera, utvälja och beskriva enheter ur ett eller flera språks förråd

av ord och ordkombinationer” (Svensén 1987:1). I detta fall är det fråga om lexikala enheter i ett utvalt material, vilka har hemortsrätt i juridiska kontexter och som – med vissa undantag – har första belägg i svenskan mellan 1800 och 2000. De lexikala enheterna behandlas ur olika perspektiv, av vilka de viktigaste är deras ursprung, deras betydelse(r) och förhållande till varandra samt bildningssätt för ord och termer (jfr Svensén 1987:2).

2.8. Sammanfattning

I detta kapitel ger jag en översikt av forskning om fackspråk generellt och forskning om juridiskt fackspråk. Vidare exemplifierar jag den ständigt aktuella diskussionen om det svenska juridiska fackspråkets tillstånd och utveckling. Slutligen uppmärksammar jag forskning om lexikografi, terminologi samt vissa ordböcker och databaser. I samtliga fall relaterar jag min egen undersökning till relevanta forskningstraditioner alternativt enskilda arbeten inom olika traditioner.